

Statistikk avslører folkemord

1. juni 2000 vitnet SSB-forskeren Helge Brunborg for krigsforbryterdomstolen i Haag. Etter halvannet års nitidig dokumentasjon av grusomheter kunne han og hans kolleger fastslå at etter massakren i Srebrenica i juli 1995 var minst 7 475 bosniske muslimer savnet, sannsynligvis døde. Brunborgs dokumentasjon støttet opp under rekken av vitneprov som ga general Radislav Krstic 45 års fengsel for medvirkning til folkemord og andre krigsforbrytelser i Bosnia-Hercegovina.

Dag Ellingsen

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere interessante personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og startet i nr. 1/98.

Massakren i Srebrenica i Bosnia-Hercegovina er kalt den verste i Europa siden 2. verdenskrig. Og massakren rammet ikke tilfeldig. Kvinner og barn ble separert fra de mannlige medlemmene av sine familier. De savnede, og sannsynligvis døde, bosniske muslimene fra Srebrenica er nesten bare menn, og nesten bare menn i alderen 16-60 år. Det var selvfølgelig de kampdyktige, potensielle militære motstanderne, som sto først i linja da eksekusjonene ble gjennomført og likene hastig lagt i massegraver. Men serberne rammet ikke bare de muslimske bosniernes kampmuligheter, de rev også fra hverandre det srebreniske samfunnet. Samfunnet gikk i oppløsning etter at alle muslimene ble fordrevet. Mindre enn en håndfull ble igjen. Srebrenica var etter fallet befolket av gjenværende serbere, og etter hvert av serbere som følte seg presset til å forlate andre deler av landet, blant annet fra bydeler i Sarajevo som den muslimsk-kroatiske federasjonen fikk etter fredsavtalen i november 1995. Et patriarkalsk, familieorientert samfunn er også særlig sårbart når nær samtlige familieoverhoder og potensielle fedre forsvinner.

Forsker Helge Brunborg arbeidet sammen med demografistudentene Torkel Lyngstad (nå SSB) og Henrik Urdal (nå PRIO) om dokumentasjonen. Hvordan kunne så disse norske demografene dokumentere omfanget av denne massakren? Arbeidet har bestått av en nitidig gjennomgang av listene over forsvunne personer fra hjelpeorganisasjonene ICRC (Det internasjonale røde kors komiteen) og PHR (Leger for menneskerettigheter), kombinert med en analyse av offisielle befolkningsregistre fra før og etter krigen i det tidligere Jugoslavia. Funnene fra massegravene etter massakren bekrefter også den kjønns- og aldersmessige sammensetningen blant ofrene.

- Vi har hele tiden lagt vekt på å være nøyaktige og forsiktige i våre beregninger. De forsvunne, og antakelig døde personene, har blitt dokumentert individ for individ. Listene over forsvunne har blitt kjørt mot hverandre. I denne sammenhengen holder det ikke med aggregerte tall, sier Brunborg.

Det er nå om lag tre år siden Brunborg avsluttet sitt hovedarbeid i Haag, men han har fortsatt kortvarige oppdrag der. De norske statistikernes arbeid har overbevist skeptiske jurister om at demografi er en verdifull hjelpevitenskap for en internasjonal domstol, og en permanent demografi-gruppe er nå opprettet med fem medarbeidere.

Etnisk rensing

Massakrer som den i Srebrenica var også med på å skape folkeflyttinger med klare etniske fortegn. Igjen kan statistikerne dokumentere:

– I det tidligere Jugoslavia var det folketelling i 1991. Seks år senere var det valg i Bosnia. Ved å sammenlikne den etniske sammensetningen av befolkningen i den delen av Bosnia som nå heter Republika Srpska på de to tidspunktene, trer noen tydelige mønstre fram: Bosniske muslimer og kroater er nesten helt borte – serbere utgjør nå over 90 prosent av befolkningen, forteller Helge Brunborg. I andre deler av Bosnia er situasjonen den omvendte, der er det enten bosniske serbere og/eller kroater som er fortrengt.

Vi har ikke tidligere brukt tabeller og figurer i *Byråprofilen*, men denne gangen gjør vi et unntak. Figuren sier mer enn hundre ord, for å bruke en klisjé.

Mattelærer i Uganda

Det var i Uganda at Helges lange internasjonale merittliste startet. Som idealistisk 23-åring og cand.mag. i realfag meldte han seg til tjeneste for Fredskorpset, og ble i 1967 sendt til Uganda. Han arbeidet først i hoved-staden Kampala, men søkte seg fort bort derfra:

– Det var for mange nordmenn og andre utlendinger der, omgangen ble for begrenset. Når jeg hadde reist til Afrika så var det for å møte afrikanere, sier Helge. Dermed gikk turen til en liten by i det nordvestre hjørnet av Uganda, Arua, på grensen mot Zaire og Sudan. Der var det fritt for turister og bare noen få andre utlendinger. Helge ble mattelærer på det lokale gymnasiet og stortrivdes, det er det lett å se når han forteller:

– Jeg ble nærmest tatt opp i en muslimsk familie i byen. Dette var en familie med aner fra forskjellige steder rundt om i Uganda, Kenya og Asia. Bestemor i huset snakket åtte språk, men ingen av dem var europeiske. Uganda var akkurat blitt en selvstendig nasjon (i 1962), og entusiasmen var stor. Ugandere er oftest veldig hyggelige folk, forteller Brunborg. Han røper at han ble svært husvarm i sin familie og med dens kultur:

– Min nærmeste venn i familien hadde to koner. Vi diskuterte ofte dette med flerkoneri – på swahili – og en dag skjønte jeg til min overraskelse at jeg så flere argumenter for flerkoneri enn det min venn gjorde!

Snart skal han tilbake til Uganda, denne gangen som rådgiver for et samarbeidsprosjekt mellom SSB og Ugandas statistiske byrå. Kanskje blir det tid til gjensyn med den lille byen i nordvest?

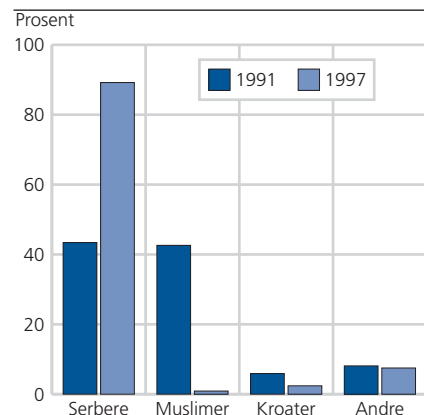
– Å arbeide i Afrika den gang og nå er to helt forskjellige ting. Nå reiser vi på ukesopphold som rådgivere, og de som er der på lengre kontrakter har hyppige ferier i Norge. Jeg hadde ingen hjemreiser da jeg var der, ikke en gang en telefon hjem på to år.

Foto: Tore Skaar

Forsker Helge Brunborg

Figur 1. Etnisk sammensetning av befolkningen i Prijedor kommune i Bosnia-Hercegovina i 1991 og 1997. Prosent

Kilde: Helge Brunborg: Contribution of statistical analysis to the investigations of the international criminal tribunals, *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe* **18** (2001): 227-238.

Hvorfor blir noen fattige?

Før denne reisen var Brunborg opptatt av hvorfor noen blir fattige og noen rike, og spørsmålet var ikke blitt mindre aktuelt etter Uganda-oppholdet. Men han skjønnte at realfagene var et akademisk feilspor for den som grublet på slike spørsmål. Veien hjem fra Uganda til Norge tok lang tid og gikk nesten bare på bakken. Underveis møtte han flere "vismenn" som ble spurt om hvilket fag han burde ta for å få bedre grep på sine spørsmål om fattigdom og rikdom. Sosialøkonomi ble svaret han fikk, og i 1969 begynte Brunborg på studiet i Oslo i det som nå heter samfunnsøkonomi.

– Men også det ble til dels et faglig feilspor, eller kanskje heller et sidespor, for mot slutten av dette studiet skjønnte jeg at demografi, befolkningslære, i enda større grad var faget for meg. Nå arbeider jeg bare i liten grad med samfunnsøkonomiske problemstillinger her i SSB, men jeg har den fordel at jeg skjønner hva økonomkollegene mine snakker om, og blir derfor tatt noenlunde seriøst. Der har jeg en fordel i forhold til dere sosiologer, sier Brunborg, og leseren skjønner hvilken faglig ballast (eller mangel på sådan?) samfunnspeilredaktøren har.

En modig håndhilsen: Helge Brunborg hilser på en kvinne under et såkalt «court-yard» meeting for å diskutere fødselsregistrering, i byen Rajshahi i Bangladesh, november 2000. Ifølge «purdah», det islamske prinsippet om segregasjon mellom kjønnene, som også inkluderer påbud om slør for muslimske kvinner, skal ikke kvinner håndhilse på fremmede menn. I bildet ses også de tre andre team-medlemmene, en kvinne og en mann fra Bangladesh og en australsk mann, som var med på «Appraisal of the birth and death registration project in Bangladesh». Legg også merke til at det varierer sterkt i hvilken grad kvinnene følger purdah: Noen er nokså tilhyllet, mens andre ikke har noe på hodet i det hele tatt.

Interessen for demografi førte i første omgang til studier i USA, ved University of Michigan i Ann Arbor, der han spesialiserte seg innenfor økonometri og demografi. I 1983 ble forskerutdanningen avsluttet med en doktorgrad fra det samme universitetet.

Fattigdom, sykdom, folkemord

Vi i SSB fikk Helge Brunborg med på forskerlaget allerede i 1974. Men mye av tiden har han spilt på bortebane, for å holde oss til terminologien. Sjansen til et nytt, langt Afrikaopphold kom i 1986. Helges kone er arkitekt, og søkte på en jobb i Botswana. Helge ble med som ledsagende ektefelle, sammen med deres tre døtre. Etter hvert fikk han jobb i det statistiske byrået og ved universitetet.

Etter dette oppholdet er det blitt en serie med kortere utenlandsopphold. Han var i Namibia i 1990 for

å være med på å utvikle landets offisielle statistikk etter selvstendigheten. Deretter var han flere ganger i Zambia for å utrede de økonomiske og demografiske effektene av hiv/aids-epidemien, og for å rådgi dem som skulle analysere landets folketelling fra 1990. Personregistre var temaet i Mozambique i 1994, og i 1995-1996 hadde han flere besøk i Ramallah, Palestina, for å starte opp samarbeidet mellom SSB og det nystartede palestinske sentralbyrået. Før arbeidet i Haag og Bosnia ble det tid til noen turer til Botswana for å se på helsestatistikk, og etter arbeidet i Haag har han vært i

Albania (folketelling og modernisering av offisielle registre) og Bangladesh (prosjekt om fødsels- og dødsregistrering).

– Pappa teller mennesker han, fortalte Helges døtre, og la til: særlig de med aids. Dermed ser vi nesten en slags rød tråd av elendighet og nød gjennom hans virke. Hvordan blir du påvirket av slikt?

– I det daglige statistiske arbeidet blir det en avstand mellom tallene og enkeltskjebnene, ellers hadde det vel ikke vært utholdelig. Vi har jo også statistiske områder her i Norge som inneholder tragedier, for eksempel dødsårsaksstatistikken. Men noen ganger kommer virkeligheten tettere på. Dette var sterkt under et besøk i byen Tuzla i Bosnia, dit mange fra Srebrenica flyktet. Der møtte jeg blant andre representanter for organisasjonen "Women of Srebrenica", som alle hadde mistet sine menn og sønner. De var svært dystre og tillukka. Det var tøft. Tøft var det også å se bildene som ble lagt fram av mange av de som var savnet og antakelig døde etter massakren, sier Helge.

I bokhyllen på kontoret har han også en liste over ofrene i Srebrenica. Vi kan se navn på gutter helt nede i 15-16-årsalderen, vi ser hele familier der sønner, fedre og bestefedre står på listene. Helge forteller om mange rundreiser i Bosnia der tolkene forteller gripende om sin historie. Tett på den dystre virkeligheten kom han også under besøk på avdelinger for hiv/aids-syke på sykehus i Zambia.

– Tragediene gir også et faglig engasjement. Vi kan være med å kaste et faglig lys, gi data av bedre kvalitet om forhold som er såpass grusomme, sier Helge, som påpeker at utenlandsoppholdene sett i sin helhet er forbundet med positive inntrykk og glede over økende innsikt.

En spennende form for turisme

– Nå har jeg vært i omtrent ti land som en eller annen form for rådgiver, og det er en spennende form for turisme. Du treffer folk som sitter på sine kontorer og arbeider med relativt snevre saksfelter. Man lærer mye om en ganske "smal" del av samfunnet, men det fører igjen til at man skjønner noe av helheten, sier Brunborg.

Døtrene hans har vært med på flere av utenlandsoppholdene, og har utviklet seg mye fra det, mener han. Det har selvfølgelig vært en del språkproblemer, særlig i begynnelsen av oppholdene, men etter hvert har tilpasningen gått greit, selv til ganske strikse skoleregimer.

- Men én ting har vi felles vi som har hatt lengre utenlandsopphold, og kanskje særlig i fjerntliggende strøk: Når vi kommer hjem spør folk høflig om hvordan det var i Afrika, spesielt om det var varmt. Så blir ikke så mye mer sagt. Jeg tror mange opplever det som så annerledes at de ikke vet hva de skal spørre om, sier Brunborg.

Livsløp i stedet for øyeblikksbilder

– Du må skrive noe om det jeg gjør her i Oslo også, sier Helge. Han framhever livsløpsperspektivet, der han har vært med på å bygge opp datafiler som gjør det mulig å følge enkeltpersoner eller grupper av mennesker over tid. Gjennom kvinnefiler, ekteskapsfiler, flyttefiler, barnefiler og så videre kan vi følge med i for eksempel hvem det er som velger å få flere enn to barn,

eller som flytter fra det sentrale Oslo-området hjem igjen til Akershus eller Østfold. Livsløpsperspektivet gir ofte bedre mening til datamassene enn bare å se på gjennomsnitt og tverrsnitt på gitte tidspunkt, framhever Brunborg, men han understreker også at analysen kan være krevende og fordre eget metodeverktøy.

Helge Brunborg leder også vårt arbeid med befolkningsframskrivninger, og jobber en del med dødelighetsanalyser for Norge. Med sin lange SSB-fartstid er han rimeligvis fornøyd med SSB som arbeidsplass. Han karakteriserer seg selv som en "frifant" som har fått bruke SSB som base for mye spennende. Også i Oslo har han prosjekter gående utenfor SSB: Han var blant annet med på å opprette demografi som eget fag ved Universitetet i Oslo. Faget hører inn under økonomisk institutt: "Samfunnsøkonomene viste større interesse for demografi enn det sosiologene og andre samfunnsvitere gjorde", ifølge Brunborg.

Snakker nederlandsk

Av CV-en til Helge går det fram at han snakker engelsk flytende, som ganske mange nordmenn. Mindre vanlig er det med kunnskaper i swahili og setswana, men når vi nå kjenner hans erfaringsbakgrunn blir det ikke så rart. Men nederlandsk, attpåtil nesten flytende? Hvordan har det seg? Har du nederlandsk kone?

– Nei, men vi bodde halvannet år i Haag da jeg jobbet med dokumentasjonen av hva som hadde skjedd i Bosnia under krigen der. Vi gikk begge to til privatlærer for å lære språket. Jeg sang også i kor, og fikk praktisert nederlandsken der. Og så hadde vi en nederlandsk leieboer som hadde forbud mot å snakke annet enn nederlandsk, det var nesten kontraktfestet, sier Brunborg.

I SSB deler han hver mandag kontor med den nederlandske demografen Nico Keilman, som er deltidsansatt hos oss ved siden av sin jobb som professor i demografi ved Universitetet i Oslo. Dermed får han holdt kunnskapene ved like.

Konfliktenes demografi

Mye som en følge av engasjementet i Bosnia har Brunborg tatt initiativet til et internasjonalt nettverk for konflikt-demografi. Et internasjonalt møte i Oslo og et temanummer av tidsskriftet *Journal of Peace Research* er planlagt.

– Vi ønsker på den ene siden å analysere risikoen for konflikt. Hvilke demografiske fenomener er det som særlig medvirker til at det oppstår konflikter? Er det for eksempel høy arbeidsledighet blant ungdommer, etniske grupperinger eller høy befolkningsvekst? På den andre siden er vi opptatt av konsekvensene av konflikter: Hvem og hvor mange er ofrene, de drepte, ser man intern eller ekstern flytting, hva skjer med fruktbarheten og familiestrukturen? Her har demografien mye å bidra med, særlig på data- og metodesiden, sier Brunborg. Han forteller at det er faglig givende å arbeide med dette internasjonale pionerarbeidet der han møter mye entusiasme.

– Til slutt vil jeg si at jeg setter stor pris på at SSB lar meg bruke tid på internasjonalt arbeid, tilføyer Helge. Og da kan vi føye til at han i over ti år har representert Norge i FNs Befolkningsskommisjon på vegne av Utenriksdepartementet – og er således en slags diplomat en uke hvert år.